

Společnost pro studium sekt a nových náboženských směrů: Analýza diskurzivity

Andrea Beláňová, FF MU, Ústav religionistiky
e-mail: 217330@mail.muni.cz

Abstract

This article focuses on the Society for the Study of Sects and New Religious Movements (Společnost pro studium sekt a nových náboženských směrů). It is constituted by the analysis of concrete texts published by the Society. The characteristics of anti-cult movement's reasoning (whether religious or secular/rational) are defined and searched in the discourse of the Society. The analysis should prove or deny the hypothesis that the Society can be considered a representative anti-cult organization in the Czech Republic.

Key words

Society for the Study of Cults and New Religious Movements, Analysis of discourse, Anti-cult movement, Characteristics of anti-cult movement

Klíčová slova

společnost pro studium sekt a nových náboženských směrů, analýza diskurzu, textový materiál, anti-kultovní hnutí, charakteristické rysy anti-kultovního hnutí

Úvod

Tento článek vychází primárně z materiálů bakalářské diplomové práce shodného názvu, která byla obhájena v květnu 2009. Předem je třeba avizovat, že zde jde jen o náčrt složité problematiky, jejíž podrobná analýza by si žádala mnohem větší prostor, a především – vzhledem k povaze materiálu – není polemika na tomto poli ještě uzavřena.

Cílem práce i tohoto článku je přispět k diskusi o identitě a relevantní metodologii (nejen) současné české religionistiky, především co se týká diskurzu a možných mezích tohoto oboru týče; nikoliv pouhé posuzování legitimacy Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů, kterou bychom mohli považovat za součást religionistického bádání v České republice. Případná identifikace a kritika anti-kultovního diskurzu tedy nespočívá v napadání tohoto přístupu jako slepé cesty samy o sobě, ale v tom momentu, kdy je tento diskurz zaměňován libovolně s vědeckým, potažmo religionistickým.

Výzkumná otázka a její řešení

Jak již bylo naznačeno, primární pozornost směřovala k povaze současného bádání na poli náboženství v České republice, především pak v oblasti tzv. nové

religiozity. Vzhledem k tomu, že se jedná o velmi aktuální a proměnlivý materiál, jehož odborné interpretace jsou atraktivní pro širší veřejnost i média, je na místě tázat se po mezích a možnostech vědeckého výzkumu v této oblasti. Tento článek se zaměřuje pouze na jedinou organizaci, která se oblastí nové religiozity v Česku aktivně zabývá již téměř dvacet let, totiž na Společnost pro studium sekt a nových náboženských směrů (dále Společnost). Na tomto místě by se přitom nemělo jednat o popis činnosti Společnosti, ale o analýzu jejího diskurzu, tedy i formy projevu a sledovaných cílů.

Společnost jako objekt analýzy nebyla zvolena náhodou. Na problematičnost některých jejích výroků a aktivit je upozorňováno již od dob jejího vzniku v roce 1993¹. Nejpropracovanější kritiku Společnosti předložil zřejmě Dušan Lužný v článku „Antikultovní hnutí. Otázka nebezpečnosti nových náboženských hnutí a metody akademického studia náboženství“ (Lužný 1996), který později použil i ve své knize *Nová náboženská hnutí* (Lužný 1997). Pochybnosti o záměrech a objektivitě činnosti Společnosti vyjádřil také například Lubomír Ondračka v recenzi na výše jmenovanou Lužného knihu.² Konkrétnější a především aktuálnější práce ale stále chybí. Má práce se pokouší nastítnit možné cesty dalšího výzkumu.

Výtky, které na adresu Společnosti směřují, ji často označují jako reprezentanta tzv. anti-kultovního hnutí. Toto označení nelze vnímat jako neutrální, neboť v sobě nese zprávu o odporu Společnosti vůči nové religiozitě a její snaze o regulaci či nápravu situace. Z důvodu závažnosti takového označení byl zvolen následující postup: nejdříve se budu věnovat definici anti-kultovního diskurzu (vzhledem k nedostatku českých zdrojů se jedná především o podklady ze zahraniční odborné literatury: Bromley a Shupe 1980, Robbins 1988, Chryssides 1999, Chryssides 2006) a dále přistoupím k analýze (především textového) materiálu Společnosti zaměřené na zjištění jejího diskurzu. Cílem výzkumu bylo ověření či popření hypotézy, že Společnost pro studium sekt a nových náboženských směrů je možné považovat za nositele anti-kultovního diskurzu v České republice.

Jednoznačnou definici anti-kultovního diskurzu bychom hledali v literatuře jen těžko, zdá se tedy přínosnější vymezit několik bodů, které budou dále považovány za typické pro daný diskurz. Takové charakteristické rysy bylo třeba vymezit tak, aby se neodvíjely od subjektivního hodnocení výzkumníka, ale bylo je možné fakticky doložit přímo v textu. Většina seriózních odborných publikací (Robbins 1988, Chryssides 1999) na toto téma se shoduje alespoň na následujících charakteristikách anti-kultovního diskurzu:

- v textech se objevují záměrně hodnotící výrazy jako „destruktivní kultury“, „sektý“ či „totalitní hnutí“,
- členové nových náboženských skupin jsou stereotypně popisováni jako pasivní a zmanipulovaní (včetně aplikace modelu tzv. brainwashingu) či posednutí (výsledek náboženského argumentace), není jim umožněn dobrovolný odchod ze skupiny,
- dochází k častému vytrhávání jevů z kontextu (za účelem šokovat či pobavit čtenáře), závěry jsou prezentovány bez opory v jakékoli metodologii či ucelené

¹ Společnost vznikla reorganizací z uskupení Exodus.

² Dostupná v online verzi časopisu Dotek na <http://www.casopisdotek.cz/recenze/knihy/l.php#01>.

teorii (ačkoliv je použita zdánlivě vědecká terminologie), autoři používají neověřené informace,

- problematika je zjednodušována a zobecňována, popř. bulvarizována,
- autoři se uchylují k emotivně či nábožensky zabarvenému hodnocení, zesměšňování,
- oblast zkoumání je popisována dualisticky, autoři se pasují do role arbitrá s nárokem na absolutní pravdu,
- záměrem textů je především varovat před patologickými jevy a nebezpečím (ať už společenským, psychologickým či duchovním), autoři se takto angažují v nápravě společenské situace.

Je zjevné, že tyto charakteristiky byly zároveň vybírány s ohledem na kontrast s premisami vědy, za kterou je považována religionistika. Jen připomeňme její důraz na používání hodnotově neutrálních pojmů, snahu o objektivní popis (ve smyslu intersubjektivní závěrů), dodržování určité metodologie (včetně citací, relevantní teorie apod.), důraz na komplexní pojetí problematiky a obecně neutrální postoj k objektu svého zkoumání (s primárním cílem informovat a vystavit své závěry kritice).

Analyzovaný materiál

Společnost pro studium sekt a nových náboženských směrů je stále fungující a aktivní organizací, o čemž je možné se přesvědčit například na jejich webových stránkách.³ Patrná je jednoznačná orientace Společnosti na osvětu a informování veřejnosti: jedná se především o semináře zaměřené na soudobou religiozitu (nutno poznamenat, že tyto semináře často působí jako sebeobhajoba zástupců jednotlivých hnutí před obecností svých odpůrců), tematické konference, projekty, poradenství (zaměřené na fenomén tzv. odpadlíků) a samozřejmě vydávání publikací a časopisu *Dingir*, který se právě na současnou náboženskou scénu specializuje.

Tento článek se soustředí především na analýzu textového materiálu. Pozornost byla věnována jak knižním publikacím, tak periodiku *Dingir* a také některým mediálním výstupům členů Společnosti a písemným záznamům veřejných přednášek. Analýza je rozdělena podle témat, která byla vybrána jako stěžejní pro identifikaci anti-kultovního diskurzu v předcházející části.

Sekty, kultury a jiný neřád

Vyjasnění pojmů je nezbytné už proto, že výraz „sekta“ se objevuje v samotném názvu Společnosti. O to větší pozornost je nutno věnovat kontextu, v jakém se toto slovo v publikacích a výstupech členů Společnosti vyskytuje. Úvodem jen připomeňme, že se jedná o pojem, jehož význam je značně rozporuplný (ač jde o slovo původně neutrální) a současná religionistika se mu proto snaží spíše vyhýbat (i pro jeho oblíbenost v médiích, kde má výrazně negativní konotace). Vzhledem k rozsahovému omezení článku doporučuji k tomuto tématu např. příspěvky Davida Václavíka „Meze a možnosti religionistického používání pojmů sekta, církev, kult“

3 Viz <http://www.sekty.cz>.

(Václavík 2005) a „Historicko-genealogické klasifikace nových náboženských hnutí“ (Václavík 2003). Za nejvýznamnější lze považovat jeho upozornění, že užití pojmu „sekta“ může být často motivováno různými ideologickými důvody, zvláště pak v případě, kdy se autor zdráhá použít pojem „náboženství“ (Václavík 2005: 29–30). Toto rozlišování samo o sobě už může poukazovat na hodnotící rétoriku.

Definice sekty procházela v publikacích Společnosti zajímavým vývojem. V devadesátých letech můžeme ještě hovořit o poměrně jasném vymezení.⁴ Hlavními sektářskými rysy jsou především potlačení svobodného myšlení, silná autorita vůdce, centralizace moci, rozhodování za členy hnutí, vydávání jednoduchých a absolutních pravd, záměrné navozování hypnotických stavů, tzv. „bombardování láskou“, vyvolávání pocitů viny a strachu, utajování informací, fundamentalismus, izolace a uzavřenost, znemožňování odchodu ze sekty či velmi přísná pravidla (Vojtíšek 1998: 19–25).

V publikacích a výstupech Společnosti by bylo možné poukázat na celou řadu dalších případů různého použití tohoto pojmu. S přesným vymezením se setkáme např. u Prokopa Remeše, který sektou rozumí „takovou náboženskou skupinu nebo skupinu para-náboženskou (uctívající třeba létající talíře UFO), která funguje specifickým mocenským způsobem. Tento způsob fungování by šlo nazvat totalitou“ (Remeš 2005). Remešův pohled na problematiku je ovlivněn především jeho oborovým zaměřením (psychologie, psychiatrie, pastorační medicína), přičemž výše uvedené charakteristice v jeho pohledu odpovídá především skupina Svědkové Jehovovi, jíž věnuje ve svém výzkumu zpravidla největší pozornost⁵. V jeho pojetí ale bezpochyby existují i další sekty „v pravém slova smyslu“, nebezpečné a psychopatické (Remeš 2003).

Ambivalentní postoj k užití pojmu „sekta“ můžeme pozorovat např. v publikacích Ivana Štampacha. V ranějších dílech (*Malý přehled náboženství*, 1993, *Sekty a nová náboženská hnutí*, 1994) před sektami přímo varuje (především v obavě o „humanistické a demokratické hodnoty“ (Štampach 1994: 11)) a odlišuje po zahraničním vzoru i „destruktivní kultury“ (Církev sjednocení či hnutí Haré Kršna). S postupem času je Štampachova reflexe pojmu „sekta“ méně jasná. Na jedné straně se zdá, že některé radikální názory zcela opouští.⁶ Při bližším pohledu ovšem odhalíme stálé kolísání mezi distancováním se od tohoto hodnotícího termínu⁷ a jeho vymezováním a aplikováním „v zájmu veřejnosti“⁸. Tato nerozhodnost mezi

⁴ Např. v knize *Netradiční náboženství u nás* uvádí Zdeněk Vojtíšek detailní charakteristické rysy, které odlišují sekty od nových náboženských hnutí, přičemž hlavním rozlišovacím kritériem je podle něj tzv. kvalita. Kvalita zde přitom neoznačuje míru pravdivosti nauky či souladu s obecným společenským řádem. „Pokoušíme-li se zacházet s pojmem kvality, činíme to pouze ve smyslu otázky, jak se ta která náboženská skupina chová ke svým jednotlivým příslušníkům“ (Vojtíšek 1998: 19).

⁵ Za zmínku stojí např. jím spravované „nezávislé informační fórum“ Strážná věž, jehož cílem je „poskytovat informace které by mohli Svědkové Jehovovi vědět, ale báli se zeptat“. Více na <http://www.straznavez.cz>.

⁶ „Otázky, jsou-li sekty nebezpečím pro společnost a pro jednotlivé lidi, je možno zodpovědět se stejnou nejistotou, s jakou můžeme, jak jsme shora uvedli, nějakou náboženskou společnost označit za sektu“ (Štampach 1998: 174).

⁷ „Akademická religionistika je vůči tématu náboženského sektářství opatrná. Ví, jak je slovo *sekta* nejednoznačné a emocionálně nabitě, a ráda by se bez něj obešla“ (Štampach 2008: 181).

⁸ „Je však otázka, smí-li religionistika ponechat implicitní otázku, která se v zájmu o tematiku sektářství ozývá. Mínil otázku veřejnosti, jak to je se sektami, s jejich nebezpečím pro člověka a s možnostmi čelit mu“ (Štampach 2008: 182).

zachováním vědecké neutrality a angažovaností⁹ se zdá být příznačná pro projev celé Společnosti. V současnosti se Společnost od používání pojmu spíše distancuje¹⁰. Její název, který zásadní odlišnost „nových náboženských směrů“ a „sekt“ jasně deklaruje, nicméně zůstává stále stejný.

V zajetí s vymytým mozkiem

Pozornost dále zaměřím na otázku, jakým způsobem Společnost definuje členství v různých skupinách nové religiozity. Pro argumentaci anti-kultovního hnutí je typické přisuzování pasivní role členům, zmiňování psychické manipulace či posednutí a zdůrazňování problematického odchodu ze skupiny. Záměrné manipulativní techniky jsou často přítomny v argumentaci Společnosti z devadesátých let (např. *love bombing*, často zmiňovaný Štampachem). Hovoří se také o převážení „citu nad rozumem“ (Novotný, Vojtíšek 1994: 1) či naplňování potřeby absolutní závislosti. Pasivní roli členů ve skupině často starší texty zdůrazňují upozorněním na slabost osobnosti členů, jejich nejistotu, černobílé vnímání světa, krizová životní období, nadměrnou důvěřivost, nebo dokonce navrhuji vnímat členy jako pacienty, nemocné klienty, které je třeba vhodně léčit (1994: 46)¹¹. Jistá míra aktivity je členům přiznávána až v novějších publikacích, vždy ale jen v opatrných vyjádřeních (např. Zdeněk Vojtíšek (2005) členství ve skupině spojuje s přechodným stavem duševního vývoje a chápe tedy toto členství jako něco, co bude nutně překonáno).

Ačkoliv v rétorice Společnosti nikde nedochází k přímé identifikaci s teorií brainwashingu či tzv. programování mysli (naopak, Vojtíšek (2005: 24) se vůči ní přímo vymezuje), nacházíme v publikacích četné poznámky odkazující na příklon k tomuto typu uvažování o členech nových náboženských hnutí. Hovoří se zde například o různých způsobech „manipulace mysli“ (Vojtíšek 1998: 21)¹². Po roce 2000 už vstup do takových hnutí získává charakter spíše „neuvědomělé konverze“ (Vojtíšek 2007: 165) a rétorika se celkově zjemňuje.

Výstup ze skupin je pro Společnost specifickou otázkou, neboť jednou z jejích aktivit je právě výstupové poradenství. To již do jisté míry naznačuje psychické potíže, které jsou po výstupu ze skupiny („odpadlictví“) u bývalých členů předpokládány. Novotný upozorňuje například na problém „častých duševních poruch“ po výstupu (Novotný, Vojtíšek 1994: 31). Je ale třeba přiznat, že Společnost se distancuje od extrémních forem „vyprošťování“ členů či deprogramování mysli, jak je v minulosti reprezentovali Ted Patrick či Steven Hassan, a autoři s ní spojení přiznávají možnost dobrovolného vystoupení. Dochází tedy spíše k obecné problematizaci procesu opuštění takové skupiny a tím i zdůrazňování rizikovosti nových náboženských uskupení.

⁹ „Od religionistů se očekává, že poskytnou odborný podklad pro represi náboženských skupin označovaných za sekty“ (Štampach 2008: 181).

¹⁰ „Museli bychom přesně vymezit, co myslíme pojmem sektářství. Těžko budeme hledat nějaká objektivní kritéria“ (Bartoš 2003).

¹¹ Podobně Prokop Remeš ve své přednášce, kde sekty popisuje jako „informační virózy“ (Remeš 2003).

¹² Manipulace se dosahuje např. společným zpěvem, meditací, hlubokým dýcháním či rytmickou hudbou.

Na pomezí bulváru

Za závažný projev anti-kulturní rétoriky je považován také styl vyjadřování, který má tendenci uváděné jevy zveličovat, zjednodušovat a především útočit na emoce příjemce, v tomto případě čtenáře. Tento způsob projevu často hraničí s „bulvarizováním“ problematiky, což můžeme připsat především faktu, že tematika nových náboženských hnutí je obzvláště zajímavá pro média, především jde-li o spojení se skandály a šokujícími informacemi, které vyvolávají pocity strachu a ohrožení. V tomto kontextu je důležité si uvědomit, že právě Společnost pro studium sekt a nových náboženských směrů je institucí, na kterou se média – v oblasti náboženství často dezorientovaná – v případě potřeby okomentovat nějakou aktuální kauzu obracejí nejčastěji. To samo o sobě o diskurzu Společnosti mnoho nevyovídá, zaměřme se tedy na způsob, jakým se členové Společnosti v médiích prezentují a potažmo tak spoluvytvářejí veřejné mínění.

Bezpochyby mediálně nejaktivnějšími členy Společnosti jsou Zdeněk Vojtíšek a Ivan Štampach. Vojtíšek je veřejností vnímán jako „odborník na sekty“ (např. Antošová 2008¹³), potažmo náboženství vůbec. Jeho vyjádření jsou vnímána jako názory specialisty a jsou tedy pro celkové vyznění zprávy často určující. Vojtíšek nejednou stojí v roli arbitra, který určuje, zda jde o potenciálně nebezpečné hnutí¹⁴. Ambivalence v problematice tzv. sekt je v jeho pojetí až podivuhodná: zatímco někde přímo odmítá definici či přímo samotný pojem užít, jinde bez skrupulí hodnotí určitou skupinu na základě toho, zda splňuje „kritéria sekty“. K problematice „psychické manipulace“ a sektářských rysů u zcela konkrétní skupiny, Svědků Jehovových, se v médiích vyjadřuje Prokop Remeš (např. Remeš 2005).

Některé publikace Společnosti jsou psány stylem, který ke srovnání s bulvárem přímo vybízí. Pravděpodobně pro zdůraznění absurdity učení některých hnutí jsou záměrně vybírána „šokující fakta“, záměrně se útočí na čtenářovy emoce, nebo jsou některé prvky učení zesměšňovány, aby byla zdůrazněna jejich odchylka od „normality“¹⁵.

Dostáváme se k bodu, který v kontextu této analýzy zaznívá jako nejzávažnější námitka proti diskurzu Společnosti. Jedná se o výroky, které mohou být identifikovány jako silně hodnotící. Texty, které jsou vydávány jako odborné publikace, tak v sobě nesou nepřípustnou míru subjektivního hodnocení. Je často problematické taková místa jednoznačně určit, neboť náznaky manipulace se čtenářovým názorem o dobrém a špatném mohou být explicitní¹⁶, ale i velmi jemné¹⁷.

¹³ Článek již není dostupný online, v případě zájmu k nahlédnutí v databázi autorky tohoto článku.

¹⁴ Tak se vyjadřuje např. k souvislosti multi-levelové firmy Amway se „sektářskými znaky“ (Hympl 2009).

¹⁵ Za pozornost stojí především kniha *Přícházejí* Tomáše Novotného (1993) i jeho další díla.

¹⁶ Srovnej např. „Na modlitbě za praktické věci opět není nic špatného. Špatným se to stává tehdy, když se celý můj duchovní život začne točit okolo toho, abych více vydělával, více se urodilo nebo se mi množil dobytek“ (Novotný 1994: 23).

¹⁷ Momenty vkládání vlastního hodnocení do zdánlivě objektivního komentáře jsou evidentní např. v záznamech ze soudního projednávání tzv. kuřimské kauzy, kde Vojtíšek sehrál roli odborného poradce. Můžeme jen spekulovat, zda jeho negativní výroky na adresu obžalovaných nějak ovlivnily rozsudek, v každém případě jde o pole, kde je subjektivní hodnocení ze strany specialisty poměrně závažné (Stulír 2008).

Zobecnování a zjednodušování můžeme rovněž považovat za daň zpřístupnění materiálů široké veřejnosti. Nabízí se otázka, nakolik je ale takový postup vhodný právě u tohoto tématu a není-li toto „otevření se“ na úkor kvality informací. Co je ovšem nutné zcela odmítnout, je právě hodnocení působení skupin. Ve větší či menší míře jej nalezneme ve všech analyzovaných publikacích (např. u Novotného explicitně, u Vojtíška implicitně obsažené v teorii „fází duševního vývoje“). Měřítkem tohoto hodnocení se pak nejčastěji stávají vlastní, převážně křesťanské hodnoty. Setkáváme se tak s propojováním náboženské (Štampach, Novotný) a sekulárně-racionalistické (Remeš, Vojtíšek) anti-kultovní argumentace (podrobněji níže), často i v rámci jedné publikace. Role jakéhosi arbitra, který ví, jaká je pravdivá a objektivní skutečnost, je pro všechny autory velmi svůdná. Pro jakoukoli kontroverzní oblast, o kterou se zajímá i veřejnost (popř. média), to zřejmě platí dvojnásob.

Apelovat a bojovat

Do této chvíle nemusí být příliš jasné, proč se vlastně z hlediska religionistiky anti-kultovní problematikou zabývat. Identifikujeme-li takový diskurz, co to znamená pro vědní disciplínu zabývající se náboženstvím? Hlavní problém spočívá v mezích, které si každá věda pro sebe určuje. V případě religionistiky by se nemělo jednat o výjimku – nutno ale poznamenat, že hranice mezi „objektivním“ bádáním a společenskou angažovaností nemusí být zrovna jasně patrná a o její vedení se mohou autoři bezpochyby přít. Jedním ze způsobů, jak vědecký diskurz od kupříkladu právě anti-kultovního rozlišit, je zaměřit se na obraz, který určitá instituce o předmětu svého bádání veřejně prezentuje. Problematiky mediálního prostoru jsme se dotkli již v předchozích odstavcích, nyní se zaměříme především na to, jak vlastně nová náboženská hnutí z tohoto střetu vycházejí. Důležité budou prvky, které ukazují na výzvy a doporučení směřované k veřejnosti, a popis kroků, které by měly vůči zástupcům nové religiozity podniknuty.

Nelze si nevsímnout, že často velmi negativně laděné výroky na adresu výše zmíněných skupin sledují jakýsi další cíl. Autoři Společnosti se nezastávají jen u konstatování problematičnosti, ale od zhodnocení působení skupiny není daleko k apelativnímu až bojovnému tónu. V mírnějších formách se tak můžeme setkat s podobou nových náboženských hnutí jako „nutného zla“, které musí (především mladý) člověk dočasně podstoupit, aby si prožil právě tento konkrétní typ závislosti (Vojtíšek 2005). Takový postoj nepředjímá přímo bojovnou náladu, ale spíše upozornění na možné – až fatální – důsledky participace v takové skupině, především s ohledem na problematičnost jejího opuštění.

Někteří představitelé Společnosti by se na počátku devadesátých let nebránili ani silnějším formám zásahu státu do této problematiky. „To je neštěstí naší nové svobody, kdy vlastně všechno, co není zakázáno, je dovoleno. A díky tomu, že takové organizace jsou u nás nové, nedospěli jsme ještě tak daleko, abychom měli zákony na jejich omezení nebo zákaz.“ (Novotný, Vojtíšek 1994: 18)

Je nasnadě, že s postupem času se rozbouřené vody poněkud uklidňují a situace se nejeví již tak dramaticky jako těsně po obnovení náboženské svobody a s tím i kulturní plurality. Varování se v současnosti objevují spíše ve formě „soukromých názorů“ (viz rozhovory v médiích). Výskyt takových výroků bychom ale neměli

přecházet příliš shovívavě – nebezpečí těchto „osobních vyjádření“ je o to větší, že vychází z úst „odborníků“ na danou oblast. Čtenář tyto rady vyčte mezi řádky, nemůže si jich nevsimnout. Záměr informovat širokou veřejnost o jevech, které jsou ve společnosti přítomny, odborně zkoumány a mohou vyvolávat znepokojení, je jistě chvályhodným krokem. Považuji ale za nutné, aby každý badatel neustále reflektoval, zda cíl zprostředkování informací není ohrožen neadekvátním zkreslováním.

Závěr

V úvodu jsem si za cíl práce vytyčila identifikaci diskurzu Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů. Snažila jsem se formulovat základní rysy jak vědeckého (religionistického), tak anti-kultovního diskurzu a jednotlivé prvky vyhledávat v publikacích i dílčích textech jednotlivých autorů Společnosti. Pro účely tohoto časopiseckého článku se jednalo jen o stručný přehled, který měl spíše ilustrovat šíři problematiky a inspirovat k dalšímu, podrobnějšímu bádání, jež by umožnilo komplexnější zhodnocení. V druhé řadě jsem se pokoušela zachytit proměnu diskurzu Společnosti v čase, přičemž se jedná o rozmezí téměř dvaceti let.

Je tedy možné říci, že byla potvrzena hypotéza, že Společnost je možné považovat za skupinu, jež v České republice reprezentuje anti-kultovní diskurz, a zařadit ji tak po bok takových zahraničních organizací, jako jsou American Family Foundantion (AFF), britská Family Action Information and Rescue (FAIR) nebo francouzská UNAFIS? A co bychom z tohoto závěru měli vyvozovat?

Je nasnadě, že by bylo mylné považovat anti-kultovní diskurz za jakýsi jednotný uzavřený proud, jehož podoba je neměnná a vychází vždy ze stejných kořenů. Jedná se spíše o jakési pracovní označení, které má za úkol odlišit určitý typ promluv o nových náboženských skupinách od „seriózního“, popř. akademického výzkumu tzv. nové religiozity. Jednou z možností, jak diskurz, pro který se vžilo označení anti-kultovní, specifikovat, by mohlo být dělení, které představili Shupe a Bromley a které již bylo výše naznačeno. Autoři rozlišují v anti-kultovním hnutí dva proudy podle typu užití argumentace (Shupe, Bromley 1980: 59–62). První má spíš racionálně-sekulární charakter a operuje především s pojmy podvodu a psychické manipulace s lidskou touhou po moci a idealismem. Druhý typ je založen na představě působení absolutního zla, které je schopno oslabenou individualitu zcela přemoci (Shupe, Bromley 1980: 62). Tato argumentace je úzce spjata s křesťanskou ideologií a podle autorů je mnohem rozvinutější, neboť právě náboženské instituce byly a jsou s „výzvou sektářství“ konfrontovány po celou dobu své existence (1980: 62). Proč by mělo být toto dělení relevantní pro náš výzkum?

Zaměříme-li se konkrétně na tyto dva (ideální) typy, nemůžeme si nevsimnout právě častého výskytu ideologicky, resp. křesťansky zabarvené argumentace v případech Společnosti. Setkáme se i s explicitně vyjádřeným nesouhlasem s učením nových náboženských hnutí, která se dle autorů míjejí s ideály křesťanství (např. Novotný 1993). Tento argument bychom mohli demonstrovat i na příkladu nejčastějšího terče Remešovy kritiky: na skupině Svědků Jehovových. Ač by se

mohlo jevit, že jádrem problému je skupinou podporovaný zákaz transfúze krve¹⁸, skutečnou překážkou akceptace této skupiny se zdá být její zásadní odchýlení od dominantního proudu křesťanství¹⁹. Důkazem pro potvrzení správnosti této hypotézy by mohla být také křesťanská příručka Prokopa Remeše *Svědčkové Jehovovi, nebo Bible?*, vydaná roku 1990 a určená pro účinné teologické rozhovory se Svědky Jehovovými. Cíl těchto rozmluv, postavených především na argumentaci z Bible²⁰, je zcela jasný: „...toužíš jim pomáhat, aby se poučili o pravé podstatě radostné zvěsti, kterou nám Bůh skrze Ježíše Krista zjevuje“ (Remeš 1990: 5). V některých případech je odchýlení od křesťanství považováno za primární důvod k odmítnutí některých nových náboženských hnutí.²¹ Jinde narazíme na emočně zabarvená hodnocení, v nichž je měřítkem právě křesťanská tradice²², která je prezentována jako nejspělejší a jedinečný náboženský směr²³.

Analýza publikací členů Společnosti hypotézu o anti-kultovním diskurzu Společnosti potvrdila. Prokázala, že snahou Společnosti je popsání nových náboženských hnutí jako problematických a ne zcela legitimních skupin. Ačkoliv Společnost poskytuje prostor i pro vyjádření „druhé strany“ (přednášky vedené samotnými skupinami) a snaží se o zachování dojmu objektivity, se skupinami stále svádí jakýsi skrytý boj. Ten na sebe bere převážně formu důrazných upozornění na negativní psychické vlivy ze strany skupin. Na této úrovni se jedná o argumentaci sekulárně-racionální. Společnost se ovšem snaží také poukázat na neslučitelnost nauky skupin s hodnotami křesťanství. Tato argumentace je přítomna spíše implicitně, ale jednoznačně.

Bez pochyb můžeme konstatovat, že původně měla Společnost anti-kultovní diskurz. V současné době by bylo přesnější hovořit o diskurzu spíše „implicitně“ anti-kultovním. V argumentaci Společnosti se objevují (často nepřiznané) křesťanské pozice. Z dlouhodobého hlediska se jedná o ideologicky motivované a systematické zakročování proti nové religiozitě. Vezmeme-li na vědomí tuto skutečnost, nabízí se otázka, jak se k takovému závěru postavit, aniž bychom se uchýlili k podobným postupům, jaké byly právě u anti-kultovního hnutí kritizovány.

Jedním z přínosů tohoto uvědomění je zvýšení vlastní citlivosti vůči ideologicky zabarvenému diskurzu, pokud se s ním jako čtenáři či badatelé setkáváme. Druhý –

¹⁸ Srov. např. „S jistou nadsázkou se dá říci, že ukazatelem toho, zda Svědkové Jehovovi jsou, či nejsou sektou, je právě jejich učení o transfuzi. Poslušnost učení, která jde až za hranice smrti, je znakem sektářství“ (Remeš 2005).

¹⁹ Srov. např. „biblicky zcela nerelevantní argumentace“ (Remeš 2003).

²⁰ Zajímavé je sledovat paralelu mezi formulací těchto výroků – např. „Nebo bys mu mohl například ukázat, že i Bible...“ (Remeš 1990: 42), „Možná se ale zeptáš...“ (Remeš 1990: 84) – a Novotným kritizovanou rétorikou mormonů (Novotný 1993).

²¹ Mezi které Novotný řadí např. víru v reinkarnaci, satanismus, ale zcela nepochopitelně i islám, u kterého s oblibou zdůrazňuje ojedinělé, ale kontroverzní prvky nauky, jako fatalismus a „pověstné válečné odhodlání muslimů“ (Novotný 1993: 58). Za zamýšlení hodný považují také výrok: „Domnívám se, že pokud skutečně dojde k usmíření mezi Východem a Západem, pak protipólem politického napětí bude sjednocené Evropě islámský svět“ (Novotný 1993: 51).

²² Srov. např. „Dobře prožívané náboženství spíše praktický život prozařuje a dává inspiraci k odpovědnému lidskému jednání“ (Štampach 1994: 9).

²³ Srov. pasáž o totalitních tendencích uvnitř sekt „Autoritativní vedení je např. vlastní katolické církvi, zejména v některých jejích řeholních rádech, ale při konkrétním srovnání se ukáže hluboký rozdíl“ (Štampach 1994: 5); či tučně zvýrazněné upozornění „Hnutí v křesťanských církvích nesmíme zaměňovat se sektami“ (Štampach 1994: 2).

a pravděpodobně významnější – souvisí s reflexí vlastních pozic. Považuji za nutné, aby každý badatel neustále reflektoval, zda s cílem informování veřejnosti není deformována hodnota výpovědi. Každý autor prochází fází sebvymezení vůči svému okolí a bez dostatečné sebereflexe rychle sklouzne k obhajobě subjektivních zájmů. Chceme-li však zůstat na poli vědy, musíme se právě takových tendencí vyvarovat.

Seznam použité literatury

- Chryssides G. D.** 1999. *Exploring new religions*. London: Continuum.
- Chryssides G. D.** 2006. *The A to Z of new religious movements*. Lanham: Scarecrow Press.
- Lužný, D.** 1996. „Antikultovní hnutí. Otázka nebezpečnosti nových náboženských hnutí a metody akademického studia náboženství.“ *Religio. Revue pro religionistiku* IV (1), 17–37.
- Lužný, D.** 1997. *Nová náboženská hnutí*. Brno: Masarykova univerzita.
- Novotný, T.** 1993. *Přícházejí*. Praha: Oliva.
- Novotný, T., Vojtišek, Z.** 1994. *Základní orientace v nových náboženských směrech*. Praha: Oliva.
- Remeš, P.** 1990. *Svědkové Jehovovi, nebo Bible?* Praha: Fokus.
- Remeš, P.** 1995. *Svědkové Jehovovi*. Praha: Oliva.
- Remeš P.** 2003. „O mesiášových převrácencích.“ *Dingir* 2003 (3), 102.
- Robbins T.** 1988. *Cults, converts & charisma: The sociology of new religious movements*. London: Sage Publications.
- Shupe, A. D. Jr., Bromley, D. G.** 1980. *The New Vigilantes: Deprogrammers, Anti-Cultists, and the New Religions*. London: Sage Publications.
- Štampach, I. O.** 1993. *Život, duch a všechno*. Tišnov: Sursum.
- Štampach, I. O.** 1994. *Sekty a nová náboženská hnutí. Naděje a rizika*. Praha: Oliva.
- Štampach, I. O.** 1998. *Náboženství v dialogu*. Praha: Portál.
- Štampach, I. O.** 2008. *Přehled religionistiky*. Praha: Portál.
- Václavík, D.** 2003. „Historicko-genealogické klasifikace nových náboženských hnutí.“ *Religio. Revue pro religionistiku* XI (2), 242–258.
- Václavík, D.** 2005. „Meze a možnosti religionistického používání pojmů sekta, církev, kult.“ *Religio. Revue pro religionistiku* XIII (1), 29–57.
- Vojtišek, Z.** 2004. *Encyklopedie náboženských směrů v České republice*. Praha: Portál.
- Vojtišek, Z.** 2005. *Pastorační poradenství v oblasti sekt a sektářství*. Brno: L. Marek.
- Vojtišek, Z.** 2007. *Nová náboženská hnutí a jak jim porozumět*. Praha: Beta Books.

Další zdroje

- Antošová, K.** 2008. „Sekty. Máme se bát?“ [online již nedostupné]. [cit. k 30. 5. 2008] Dostupné z: <<http://www.super.cz/moc-a-penize/22454-sekty-mame-se-bat.html>>.
- Bartoš, G.** 2003. „Ani trosky, ani gauneři.“ [online]. Mladý svět 2003 [cit. k 15. 10. 2008] Dostupné z: <<http://gunterbartos.net/texty.htm>>.
- Hypml, J.** 2009. „Obchod, který končí i závislostí.“ [online]. [cit. k 23. 3. 2009] Dostupné z: <http://www.lidovky.cz/obchod-ktery-konci-i-zavislosti-dnu-/ln_noviny.asp?c=A090320_000008_ln_noviny_sko&klic=230627&mes=090320_0>.
- Ondračka, L.** (rok neuveden). „Dušan Lužný: nová náboženská hnutí. Recenze.“ [online]. [cit. k 31. 5. 2010] Dostupné z: <<http://www.casopisdotek.cz/recenze/knihy/1.php#01>>.
- Remeš, P.** 1993. „Mentální programování jako průvodní jev nového sektářství.“ Studie přednesená na konferenci „Nová religiozita jako religionistický problém“, Brno. [online]. [cit. k 24. 3. 2009] Dostupné z: <http://hagioterapie.sweb.cz/text_14.html>.

Remeš, P. 2005. „Jsou Svědkové Jehovovi sektou?“ [online]. *Katolický týdeník* 42/2005 [cit. k 24. 3. 2009] Dostupné z: <<http://www.katyd.cz/index.php?cmd=page&type=11&article=4171>>.

Stulir, D. 2008. „Kauza Kuřim: Jak mučít chlapce? Nápad měla Kateřina.“ [online]. [cit. k 14. 4. 2009] Dostupné z: <http://brnensky.denik.cz/special_kurim/kauza-kurim-dopoledni-promitani-jnepristup20080627.html>.

Společnost pro studium nových náboženských směrů a sekt

<http://www.sekty.cz/> [cit. k 20. 2. 2009].